

თამარ ხატიაშვილი
თავდაცვის სამინისტრო, თბილისი
tamar.xatiashvili@yahoo.com

საკვანძო სიტყვები: სამხედრო-ტექნიკური ლექსიკონი, ქართული სამხედრო ტერმინები, ვლადიმერ ცაგარელი, „სავალდებულო ტერმინოლოგია“.

ქართული „სამხედრო-ტექნიკური ლექსიკონი“

100 წლისაა

ეროვნული იდენტობისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნების უმნიშვნელოვანესი გზა სახელმწიფო ენის განვითარება და სრულყოფაა. რთული ტექნოლოგიური სისტემების, ზოგადად, ტექნოლოგიების, გაუმჯობესება და პოლიტიკური გარდატეხა ქვეყნის ცხოვრებაში, როგორიცაა დამოუკიდებლობის მოპოვება, საფუძველს უყრის ახალ ეპოქას. საქართველოს აღმშენებლობის დაწყების ეტაპად უპირობოდ შეგვიძლია მივიჩნიოთ მე-20 საუკუნის დასაწყისი. ცალსახაა ისიც, რომ ქვეყნის სამწლიან დამოუკიდებლობას წინ უძღოდა ქართველი საზოგადო მოღვაწეების ბრძოლა ეროვნული ცნობიერების ამაღლებისთვის. ეროვნული საზოგადოების ჩამოყალიბება მჭიდროდ უკავშირდება პირველი ქართული უნივერსიტეტის დაარსებას 1918 წლის 8 თებერვალს. დადგა დრო, როდესაც ქართველებს მშობლიურ ენაზე უნდა ესწავლათ, თუმცა თავი იჩინა სხვა შემაფერხებელმა გარემოებამ, კერძოდ, „თითქმის მიახწია რუსეთის პოლიციურმა მთავრობამ თავის მიზანს და ქართველი ერი ლამის შეაყენა გადაგვარების გზაზე. მან თვის სანუკვარ მიზნის განსახორციელებლად ჩვენი მშობლიური ენა ამოიღო თვალში: ამ ენის საშუალებით არ მიიღებოდა არც საშუალო, მით უმეტეს არც უმაღლესი სწავლა...თუ არა ჩვენი ღარიბი ჟურნალ-გაზეთობა და თეატრი, იგი მთლად მიკვდებოდა, აღმოიფხვრებოდა“ (ცაგარელი 1920: I). მიმდინარე მოვლენების კვალდაკვალ, უნივერსიტეტში სამეცნიერო სკოლების ჩამოყალიბებამ და ქართულ ენაზე ახალი სასკოლო სახელმძღვანელოების გამოცემამ, სრული სიმწვავით გამოკვეთა დარგობრივი ტერმინოლოგიის შემუშავების საკითხი, რამაც განაპირობა ამა თუ იმ დარგის შესაბამისი სამეცნიერო ცნებების, ანუ ტერმინების, შექმნაზე მუშაობა. „სწორედ ამის მაგალითია...

XIX-XX საუკუნეც, როდესაც ფაქტობრივი ახალი სახელმწიფოებრივი ხედვის ფორმირების პირობებში ყალიბდებოდა და ვითარდებოდა სწორი და მიზანმიმართული ენობრივი პოლიტიკა“ (არაბული 2014: 8). სამშობლოს მომავალზე მოფიქრალთა მიდგომა ნათელია – ენის გადარჩენა დარგობრივი ტერმინოლოგიის შექმნითა და დახვეწით, ქართული ძირების გამოყენებით. ქართველი საზოგადოება მზად აღმოჩნდა ამ გამოწვევისთვის და 1918-1921 წლებში გაჩაღდა ტერმინოლოგიური მუშაობა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაფუძნება ქართული საენათმეცნიერო მუშაობის, კერძოდ, ტერმინთა შემუშავება-დამკვიდრების, საწინდარი გახდა. ამ პერიოდის „ქართული ტერმინოლოგიური მუშაობა თავისი მიზნებით, პრინციპებით გადაუჭარბებლად შეგვიძლია შევადაროთ ძველ ქართველ მთარგმნელთა მუშაობას. ახალი ეპოქის გააზრება და მასში ქართული ენის ადგილის დამკვიდრებისათვის თავდადებული ბრძოლა, საყოველთაოდ დამტკიცება იმისა, რომ ქართული ენა „სხვათა სწორია“ (ქაროსანიძე 2019: 3) იქცა მე-20 საუკუნის დასაწყისის საზოგადო მოღვაწეთა მამოძრავებელ იდეად. ამ მიზანმიმართული მუშაობის შედეგი ახალი დარგობრივი ლექსიკონების გამოცემა იყო. ტექნიკის დარგში არსებული ჩამორჩენა შეავსო 1920 წელს საქართველოს ტექნიკური საზოგადოების მიერ გამოცემულმა „სიტყვარმა“ – რუსულ-ქართულმა ტექნიკურმა ლექსიკონმა (დამბაშიძე 1972: 18). ლექსიკონების შედგენას თავისთავად თან სდევდა ტერმინების დამუშავება ლინგვისტიკურ-მეთოდოლოგიური მიდგომებით, ტერმინების შემუშავების გზების ძიება, ძველი წყაროების (მასალების) შესწავლა. ტერმინოლოგიის უქონლობა, ერთი მხრივ, აფერხებდა, ხოლო, მეორე მხრივ, საფრთხეში აგდებდა როგორც ცალკეული დარგების, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრების სწორად წარმართვას. თავის მხრივ, სირთულეს ქმნის ყველასათვის „სასტიკად სავალდებულო ტერმინოლოგიის“ შემოღება-დამკვიდრებაც. ერთი რამ უდავოა, „საჭიროა ამეტყველდეს მთელი ერი თავის მშობლიური ენით – ყოველ დარგში ქართულად იაზროვნოს და საჭირო ტერმინებიც გაჩნდეს... ჩვენი ცხოვრების ყოველივე დარგში უნდა ხდებოდეს სათანადო ტერმინოლოგიის შექმნის ცდა...“ (ახვლედიანი 1925: V). ასეთ „ცდად“ გ. ახვლედიანი მიიჩნევს 1920 წელს გამოცემულ ტექნიკოსთა „სიტყვარსა“ და 1920 წელს გამოცემულ ლ. ცაგარელის „სამხედრო-ტექნიურ ლექსიკონს“.

პირველი ქართული სამხედრო ლექსიკონი „პირველი ცდაა“, თუმცა, ცალსახაა ისიც, რომ მას „საპატიო ადგილი ეკუთვნის ჩვენი

ტერმინოლოგიის ისტორიაში“ (ახვლედიანი 1925: V). რაც თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ სამხედრო ტერმინოლოგიის განვითარების შესწავლისთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ლექსიკონის კვლევის საკითხს. ავტორი-შემდგენელი, ლ. ცაგარელი, ასე აფასებს თავის ნაშრომს: „ეს არის პირველი ცდა სამხედრო სიტყვა ტერმინების ცალკე დალაგება-აღწესებაში. უნაკლო და სავსებით დამაკმაყოფილებელი ლექსნი და გამოთქმანი აუცილებლად მოჰყვება ამ გვარ გამოცემათა და სამხედრო პირთა პრაქტიკულ-ლიტერატურულ მეცადინეობას. ვიმედოვნებ, რომ ჩემი მცირედი ნაშრომი მაინც გაუადვილებს სამხედრო ასპარეზზე მოსაქმეთ მეცნიერულ-ლიტერატურულ და პრაქტიკულ მუშაობას“ (ცაგარელი 1920: VI).

ლექსიკონი ნებადართულია რესპუბლიკის სამხედრო მინისტრისგან 1920 წლის 20 მაისს და დაბეჭდილია სამხედრო სამინისტროს სტამბაში (გამოცემა ოფიციალი).

ეს ლექსიკონი ოფიციალურად განიხილა ორმა კომისიამ, გენერალური შტაბის დანიშნულმა და დამფუძნებელ კრების სარედაქციო კომისიებმა.

ამ ლექსიკონით დაინტერესებული იყო ივ. ჯავახიშვილი. როგორც თავად ლ. ცაგარელი აღნიშნავს, ლექსიკონზე მუშაობისას მას დიდად დაეხმარა ივ. ჯავახიშვილი, რომელმაც რჩევა-დარიგებით მისცა სწორი მიმართულება, ამასთან, ათხოვა თავისი სამხედრო ტერმინებისა და სიტყვების კრებული, რომლიდანაც რამდენიმე ტერმინიკი გამოიყენა.

1905 წლიდან ლ. ცაგარელი თარგმნიდა სამხედრო წესდებებსა და სახელმძღვანელოებს, ჟურნალ-გაზეთებში აქვეყნებდა წერილებს სამხედრო საკითხებზე, მაგრამ „განსაკუთრებით იყო ცდა ქართული სამხედრო ტერმინოლოგიის შექმნისა, რაც მანამდე საქართველოში წარმოუდგენლად და შეუძლებლად ითვლებოდა...რაც რამ სამხედრო სათარგმნელი იქნებოდა ქართულად, უეჭველად ლადოს ხელი და თვალი უნდა მოხვედროდა, მის მიერ უნდა ყოფილიყო გამართული“ (სახოკია 1969: 260). მთარგმნელობითმა მუშაობამ თავისთავად განაპირობა ქართული სამხედრო-ტექნიკური ტერმინების შემუშავების გზების ძიება. რადგან „მეცნიერების თითქმის ყოველ დარგს და უმეტესად კი სამხედრო მეცნიერებას შეუკრფელი და დაუმუშავებელი ტერმინოლოგია ჰქონდა“ (ცაგარელი 1920: I). თარგმნის პროცესში გამოვლენილი სირთულეების გადასაჭრელად, უფრო ზუსტი შესატყვისების მოსაძებნად მან „მხსნელად“ გამოიყენა ძველი ქართული

წიგნები და არსებული ლექსიკონები. დარგობრივი ტექსტის თარგმანისთვის საჭიროა როგორც საკუთრივ დარგის, ისე ამ ენაზე არსებული სათანადო ლექსიკონების ძირეული ცოდნა. ლ. ცაგარელი შეგროვებულ და ანბანზე გაწყობილ სიტყვებს ჟურნალ „განათლებაში“ ბეჭდავდა, რაც საფუძველი გახდა ლექსიკონის შედგენისა. ჯარის ტაქტიკისა და სამხედრო შეიარაღების განვითარება ახალი გამოწვევების წინაშე აყენებდა ავტორ-შემდგენელს, შესაბამისად, მას უწევდა სიტყვა-ტერმინების შეთხზვა ან შედგენა (ცაგარელი 1920: II). ლექსიკონში შედის „ჩვეულებრივი სიტყვები და გამოთქმებიც“, რათა ქართული ენის ნაკლებად მცოდნე ოფიცრებს გაადვილებოდათ სამხედრო წესდებების გაცნობა და შესწავლა. ქართველი ოფიცრების და არა მარტო ოფიცრების, არამედ მეცნიერთა საზოგადოების „ქართული ენით ამეტყველებისთვის“ საჭირო იყო სათანადო ქართული ტერმინების, შესატყვისების მიგნება, რისთვისაც ქართული ენა „მზად“ არ იყო. „ლ. ცაგარელი დაუღალავად წლობით ჰკრებდა ხალხში ხმარებულს ამა თუ იმ მოვლენისა თუ საგნის სახელებს, ეცნობოდა აგრეთვე, შეძლებისდაგვარად, ძველ წყაროებს და ლექსიკონს ამ გვარად ჰქმნიდა“ (ახვლედიანი 1925: VI). ლექსიკონში შეტანილია მის მიერ შემუშავებული სიტყვა-ტერმინები, მხოლოდ ისეთები, რომლებიც ვერ მოიძია ძვ. ლექსიკონებში და არც იქნებოდა იქ, რადგან მათი საჭიროება დადგა „მეცნიერებისა“ და „ჯარ-იარაღის ტექნიკის განვითარებასთან ერთად. ის მუშაობდა არა მარტო ტერმინების შედგენასა და შეთხზვაზე, არამედ ტერმინოლოგიური მართვის გზების შერჩევაზეც. „საჭირო იყო დღე-და-ღამ მუშაობა თარგმანზე, ბეჭდვაზე და კორექტურის სწორებაზე. ამ გარემოებამ გამოიწვია ზოგიერთ ნახმარ ტერმინების და სიტყვების შეუთანხმებლობა სხვა-და-სხვა წესდებებში. ამ ლექსიკონის გამოსვლით გამოცემების ეს ნაკლი ადვილად იქნება შესწორებული“ (ცაგარელი 1920: II). სწორი ტერმინების დანერგვა მიზნობრივი აუდიტორიის მზაობაზეა დამოკიდებული. ლ. ცაგარელი მიიჩნევს, რომ ლექსიკონი საჭიროებს დახვეწას, „ნაკლულების“ შესწორებას და იმედოვნებს „მკითხველი საზოგადოების“ ჩართულობას მოძიებული ფორმების უკეთესი ფორმებით ჩანაცვლების პროცესში. მსგავსი მიდგომა ტერმინოლოგიური მუშაობისადმი უდავოდ შეესაბამება თანამედროვე ტერმინოლოგიური მუშაობის სტანდარტებს.

მიუხედავად თავდაუზოგავი მუშაობისა, ლ. ცაგარელის ნაშრომი ვერ იქნებოდა ლინგვისტიკურ-მეთოდოლოგიურად შემუშავებული, რამეთუ მისი საქმიანობა უფრო თარგმნას, ბეჭდვასა და კორექ-

ტურას მოიცავდა, ახლადშექმნილი სახელმწიფოს თავდაცვის სფეროს ჩამოყალიბებისთვის „დიდი სიჩქარით“ მზადდებოდა სათანადო სამხედრო ლიტერატურა (ორი წლის განმავლობაში მან თარგმნა და გამოსცა „ყოველ დარგის ჯარის სხვა-და-სხვა წესდებები თითქმის ოცამდე“.), ტერმინების შემუშავება კი მოითხოვს დარგის სპეციალისტების, მთარგმნელებისა და ენათმეცნიერების თანამშრომლობას.

ერთი რამ ნათელია, ლ. ცაგარელის მიდგომა სამხედრო ტერმინების „შეთხზვისა“ თუ „შედგენისადმი“ მართებულია, სწორედ „ასეთი მეთოდია რიგიანი ტერმინოლოგიის თავმდები“.

„სამხედრო-ტექნიური“ ლექსიკონი ტერმინოლოგიური ხასიათისაა. სალექსიკონო ერთეულად გამოტანილ რუსულ ტერმინებს ახლავს ქართული თარგმანები. სიტყვა-ტერმინები კი მარტივ ანბანთრიგზეა დაწყობილი.

აღნიშნული ლექსიკონი საჭიროებს ზედმიწევნით დამუშავებას, თუმცა ამ ეტაპზე, მისი არასრული შესწავლის საფუძველზეც, შესაძლებელია გამოვკვეთოთ სიტყვა-ტერმინების შემუშავების გარკვეული მიდგომები:

ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ ლექსიკონი აგებულია ქართული ენის მდიდარი ლექსიკური მასალის საფუძველზე. მნიშვნელოვანია ქართული ფუძეების შემოტანის მცდელობა და ახალი ფორმების შექმნა. მასში შეტანილია ტერმინები ძველი წყაროებიდან, დიალექტური და სალიტერატურო ქართული ენის ფორმები; მაგალითად: *ლაშქარი* („არმია“, армія), *გამოჯკვა* („გამართულობა“, выправка), *ამირბარი* („ადმირალი“, адмирал), *ჯაბახანა* („არსენალი“, арсенал), *თახუმი* („კომპლექტი“, комплект), *ჭოჭონაქი*, *დანღვილი* (2. „ბლოკი“, „ჭოჭონაქი“ блок), *ხოჭოჭი* (1. აკვანი, საკიდელა, 2. კუთხ. ჩიბუხი люлька), *როკა*, *სარწყული* („ვედრო“, ведро), *ზუმბა* („შომპოლ“, шомпол), *სოგმანი* („სოგმანი“ (საბა), шпонка), *ჯავშანი* („ჯავშანი“, броня), *გეზნა* (კუთხ. ფშ., „წელის ჩანთა“, поясная сумка), *წინსაფარი*, *ფესტამალი* („წინსაფარი“, „საფარველი“, фартук), *აღლუმი* („მანევრი“, маневр), *ფეთქა* (биение), *ლულა*, *ღერო* („ტანი“, „ლულა“, ствол), *აჭეცვა* („დეტონაცია“, детонация), *ტაბუცი* (3. „ტაბუცი“ კუთხ. ქიზ., валеж), *ბანაკი* („ბიუაკი“, „ბანაკი“, бивуак), *ხვრეტილა* (бородач), *კორა* (1. „სამიზნე“, „კორა“, 2. „დამიზნება“, прицел), *შესდექ*, *სდექ* (стой), *მოსხლეტა – სასხლეტი – დაღმართი* (3. „სასხლეტი“, спуск).

გამოყენებულია სიტყვაწარმოება და სიტყვათა თხზვა; მაგალითად: *თავდაცვა* („თავდაცვა“, самозашита), *ჯარის-კაცი* (1. „რიგითი“,

рядовой), *ფილთამები* („ბომბსატყორცნი“, бомбометъ), *ჰაერნავი* („დილიჟანბლი“, дирижабль), *ჰვრეტყიბლანი* („ბუსოლი“, бусоль), *თვითმოქმედი* („ავტომატი“, автоматъ), *ელსასმენი*, *ტელეფონი* („ტელეფონი“, телефоръ), *ჰვრეტსაზომი* („ალიდადა“, алидада), *ჰაერდაწოლობა*, *ატმოსფეროს წოლვა* („ატმოსფერული წნევა“, атмосферное датвление), *ბანსანგარი* („ბლინდაჟი“, блиндаж), *უკანმავალი* („არიერგარდი“, арьергардъ), *უბეკამაჟი* (спиртъ), *ჰახრაკხიდა* („ბუფერი“, буферъ), *ნემს-წვეტი*, *სარტყმელა* („საცემელი“, „წვეტი“, боекъ), *სათოფავი*, *ყაბახი* („სასროლი მოედანი“, „სასროლეთი“, стрельбище), *მორიგე* („მორიგე“, дежурный), *მესანოვავე*, *მესურსათე*, *მეულამე* („მეარტელე“, „არტელის წევრი“, артельщик), *ლაშქრობა* („ლაშქრობა“, „ომი“, походъ), *ასეული* („ასეული“, рота), *ათასეული* („ბატალიონი“, „ათასეული“, баталіон), *მედოლე*, *მედაფე* („მედოლე“, барабанщикъ), *ოცეული* (2. „ოცეული“, взводъ), *მესანგრე* („მესანგრე“, сапёръ), *ზედამხედველი*, *მეთვალთვალე* („დამკვირვებელი“, „მეთვალყურე“, „მზირი“, наблюдатель), *დამმიზნებელი* („მემიზნე“, „მიმმართველი“, „დამმიზნებელი“, наводчик), *საჰვრეთელი* („ბურლი“, сверло), *მეთოფე*, *მესაჭურვლე* („მეიარაღე“, „მესაჭურვლე“, оружейники).

კონკრეტული სიტყვის ზუსტი შესატყვისის არარსებობის გამო არის უცხო ენებიდან ნასესხები ფორმები, ე.წ. საერთაშორისო სიტყვები (ლათინური ძირები), მაგალითად: *არტილერია* („არტილერია“, артиллерія), *არტილერისტი* („არტილერისტი“, артиллеристъ), *ბალისტიკა* („ბალისტიკა“, балистика), *ბატარეა* („ბატარეა“, батарея), *შტაბი* („შტაბი“, штабъ), *აზიმუტი* („აზიმუტი“, азимут), *გრანატა* („გრანატა“, граната), *ტრაექტორია* („ტრაექტორია“, траекторія), *ფორმულა* („ფორმულა“, формула).

გვხვდება თარგმნითი სესხების შემთხვევები, კერძოდ, რუსული ენის კალკირება, თუნდაც რუსულში ეს სიტყვა იყოს სხვა ენების კალკი; მაგალითად: *წყალსაზომი* („წყალსაზომი“, водомер), *მორსაზომი* („მანძილსაზომი, дальномерь), *თბოსაზომი* („თერმომეტრი“, термометръ), *გამყოლი*, *ეტიკი* (1. „გზის მაჩვენებელი“, „მეგზური“, „ეტიკი“, 2. „გამყოლი“, проводник).

მოცემულია შესიტყვებების თარგმანები, მაგალითად: *მდარი დენთი* („ფუჭი დენთი“ (ძვ.), холостой порох), *უტყვიო ვაზნა* („ფუჭი ვაზნა“, холостой патрон), *გამარჯვების საგნები* („ალაფი“, „ნადავლი“, трофея), *ჩხარი სროლა* („ხშირი ცეცხლი“, частый огонь), *ჯარის დაწყობა* („ჯარის მოწყობა, დაწყობა“, построение войска), *მწყობრი სვლა*

(„მწყობრად გადაადგილება“, *стройное движение*), *სამხედრო მსახური* („სამხედრო მოსამსახურე“, *военнослужащий*), *სამხედრო გაწვრთნილება* („სამხედრო, მხედრული გამართულობა“, *военная выправка*), *ხელსაწყოების თახუმი* („ხელსაწყოთა ნაკრები“, *набор инструментов*), *საბრძოლო თახუმი* („საბრძოლო კომპლექტი“, *боевой комплект*), *სალაშქრო ფორმა* („სალაშქრო ფორმა“, *походная форма*), *სათვალთვალო ადგილი, პუნქტი* („სათვალთვალო პუნქტი“, *наблюдательный пункт*), *საომარი ამოცანა* („საბრძოლო ამოცანა“ (1925), *боевая задача*), *მონარდე ჯარი* („დაქირავებული ჯარი“, *войско наёмное*), *მწე ჯარი, ნიჯადი* („დამხმარე ჯარი“, *вспомогательная войска*), *უწყესრიგო სროლა* („უწყესრიგო ცეცხლი“, *беспорядочный огонь*), *ნივთების პარკი* („სანივთე ჩანთა“, *вешевой мешок*), *ასაფეთქებელი ნივთიერებანი* („ასაფეთქებელი ნივთიერებანი“, *взрывчатные вещества*), *ხელჩართული ბრძოლა* („ხელჩართული ბრძოლა“, *рукопашный бой*), *ტანის ამოსამიზნი* („ფიგურული (ადამიანის სილუეტის) მიზანი, ამოსამიზნი“, *фигурная мишень*).

ერთი მხრივ, საინტერესოა ლექსიკონში შეტანილი სიტყვა-ტერმინების შემუშავების გზების შესწავლა, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ ტერმინების განვითარების ისტორიაზე დაკვირვება სხვადასხვა დროს გამოცემული სამხედრო ტერმინოლოგიის ლექსიკონების მიხედვით, კერძოდ, იმის დადგენა, თუ რამდენად ქმედითია ტერმინი და რა პროცესებმა იქონია გავლენა თანამედროვე ფორმების ჩამოყალიბებაზე, სავარაუდოდ, უმნიშვნელოვანესი ასპექტია სახელმწიფოს ნება. „მეცნიერული ენა თავისი განვითარების მანძილზე გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის. ამ ცვლილებებს კი... ხშირად ექსტრალინგვისტიკური ფაქტორებიც განაპირობებენ, როგორებიცაა, მაგ.: თვით ამა თუ იმ მეცნიერების განვითარების დონე, პირობები და თავისებურებანი ერის (//სახელმწიფოს) ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში, სხვადასხვა უცხოენოვანი კონტაქტებისა და, შესაბამისად, გავლენების მონაცვლეობა, და ბოლოს, თვით სახელმწიფოს ნება“ (მელიქიშვილი 2014: 121). ამას ადასტურებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1920 წლის „სამხედრო-ტექნიურ“ ლექსიკონში ცალსახად ჩანს ტერმინების გაქართულების მცდელობა, 1925 წელს გამოცემულ „სამხედრო-ტექნიკურ“ ლექსიკონში (ასევე შედგენილი ვ. ცაგარელის მიერ) კი უპირატესობა ლათინურ ძირებს ენიჭება.

არიერგარდი (ფრან. *arrière-garde*, ზურგის დაცვა)

Арьергардъ – უკანმავალი (სამხედრო-ტექნიკური 1920) – არიერგარდი (სამხედრო-ტექნიკური 1925), არიერგარდი (ლექსიკონი 1987), არიერგარდი (ლექსიკონი 2017) – არიერგარი, ჯარის/შენაერთის ზურგის დამცველი რაზმი (ინგლისურ-ქართული სამხედრო ლექსიკონი).

ავანგარდი (ფრან. *avant* – წინ, *garde* – დაცვა, მეწინავე რაზმი)

Авангардъ – წინმავალი (სამხედრო-ტექნიკური 1920) – ავანგარდი (სამხედრო-ტექნიკური 1925) – ავანგარდი (ლექსიკონი 1987) – ავანგარდი (ლექსიკონი 2017) – ავანგარდი, წინა ხაზი; მეთავე/მეწინავე რაზმი (ინგლისურ-ქართული სამხედრო ლექსიკონი).

ავტომატი (ბერძ. *automatos*, თვითმოქმედი)

Автоматъ – თვითმოქმედი (სამხედრო-ტექნიკური 1920) – ავტომატი (სამხედრო-ტექნიკური 1925) – ავტომატი (ლექსიკონი 1987) – ავტომატი (ლექსიკონი 2017) – ავტომატი, ავტომატური ცეცხლსასროლი იარაღი (ინგლისურ-ქართული სამხედრო ლექსიკონი).

ვიზირი (ფრ. *visier*)

Визирь – ჭვრეტანა (სამხედრო-ტექნიკური 1920) – ვიზირი (სამხედრო-ტექნიკური 1925) – ვიზირი (ლექსიკონი 1987) 2. სამიზნე, დასამიზნებელი მოწყობილობა, ვიზირი (ცეცხლსასროლი იარაღისა და სხვ.) (ინგლისურ-ქართული სამხედრო ლექსიკონი).

დღეს ქართული სამხედრო ტერმინების შემოტანა-დამკვიდრებისას სამხედრო დარგის სპეციალისტები თუ ამ სფეროში მომუშავე სხვა დარგის (მთარგმნელები, ფილოლოგები) სპეციალისტები კვლავ სირთულის წინ დგანან, რადგან სამხედრო ტერმინთა უდიდესი ნაწილი, მაგალითად, ქართულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონშიც, საერთაშორისო ძირებს ეფუძნება (ლექსიკონი 2017). „ყველასათვის ნათელია, რომ 21-ე საუკუნის ქართულ სამეცნიერო ენაში ლათინური სიტყვები ჭარბობს. ლათინურმა ტერმინებმა ისევე ჩაანაცვლა ქართული ძირები, როგორც თავის დროზე აღმოსავლური ენებიდან შემოჭრილმა ლექსიკამ...“ ე.წ. საერთაშორისო სიტყვები კი სულაც არ არის საყოველთაო, „საყოველქვეყნო“ (ქაროსანიძე 2020: 29).

მნიშვნელოვანია იმის გააზრება, რომ ტექნიკური და სამხედრო ტერმინები ქმნის, აშენებს ერთიან სისტემას, რომელსაც „სამხედრო მეცნიერების ტაძარი“ ჰქვია (ცაგარელი 1920: IV). უდავოა, ტერმინი უნდა იყოს საყოველთაოდ მოსახმარიც და „სახალხოდ მისაღებიც“; თუმცა გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მიმდინარე მოვლენების თანადროულად ტერმინები, შესაძლოა, იცვლებოდეს და იხვეწებოდეს, რაც იმის საწინდარია, რომ ტერმინოლოგიის საკითხები ყოველთვის

აქტუალური დარჩება, ხოლო „ტერმინოლოგიური მუშაობის ხერხემალი“ – ძირითადი ფონდი, თანამედროვე სალიტერატურო ენასთან ერთად იქნება ძველი ქართული ენის ლექსიკა და ქართული დიალექტური ლექსიკა (დამბაშიძე 1972: 20)... ერის და, შესაბამისად, ენის თვითმყოფადობის შენარჩუნების ერთადერთი გზა სწორედ ქართულ ძირებთან, ფესვებთან დაბრუნებაა; ეს კი არ გამოირიცხავს და არ ეწინააღმდეგება დღევანდელ საჭიროებებს, არამედ შეესაბამება თანამედროვე ტერმინოლოგიური მუშაობის მიდგომებსა და მოთხოვნებს.

მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური თუ კულტურული პროცესები, ზოგადად, ისტორიული ქარტეხილები, განსაზღვრავს პიროვნების ბედსა თუ უბედობას, ამ მხრივ, არც ლ. ცაგარელი ყოფილა გამონაკლისი.

ლადო (ვლადიმერ) ცაგარელის შესახებ ინფორმაცია მწირია, ბიოგრაფიული ცნობები არ მოიპოვება არც საბჭოთა ენციკლოპედიაში, არც სამხედრო ენციკლოპედიაში (ლექსიკონი 2017), არც თავდაცვისა და უშიშროების არქივებში.

ერთადერთი წყარო, მასზე მონოგრაფია, ეკუთვნის თედო სახოკიას.

ლადო (ვლადიმერ) ცაგარელი დაიბადა 1878 (1873) წელს. ის იყო სოფ. ნატახტრის (დუშეთის მაზრა) მღვდლის, ალექსი ცაგარელის, შვილი. ვ. ცაგარელი სწავლობდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში, საიდანაც დაითხოვეს მეხუთე კლასიდან, სემინარიის რეჟიმით უკმაყოფილო მოწაფეთა მღელვარებაში მონაწილეობის გამო. ამის შემდეგ შევიდა საიუნკერო სასწავლებელში. სამხედრო სამსახური დაიწყო თბილისში. 1905 წელს რუსეთის გენერალური შტაბის კაპიტანთან, იოსებ გედევანიშვილთან, ერთად სათავეში ჩაუდგა ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის სამხედრო ორგანიზაციას, რომელსაც რუსეთის თვითმპყრობელობის დასამხოზად უნდა ეხელმძღვანელა იარაღით ხელში მებრძოლი რაზმებისთვის. 1905 წელს ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის სახსართა გასაძლიერებლად ივანე გედევანიშვილისა და ლადო ცაგარელის ხელმძღვანელობით მოეწყო დუშეთის ხაზინის ექსპროპრიაცია. მათ ხაზინიდან 60 000 მანეთი გაიტაცეს. მონაწილეთა ერთი ნაწილი საზღვარგარეთ გაიქცა, ხოლო ივანე გედევანიშვილი და ლადო ცაგარელი საქართველოში დარჩნენ და 2 წლით მეტეხის ციხეში ჩასვეს. აღნიშნული ფაქტი დასტურდება საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ

ნულ ბიბლიოთეკაში, გაზეთების მატთანში, არსებულ პერიოდულ გამოცემაში.

ციხიდან განთავისუფლების შემდგომ მას გაურბოდნენ, არ იღებდნენ სამსახურში. სწორედ ამ პერიოდიდან ჩაება „ქართულ ლიტერატურაში“.

ლ. ცაგარელი იყო დამოუკიდებლობის კომიტეტის „სამხედრო ცენტრის“ წევრი, 1923 წლის 21 მაისს სამხედრო ცენტრის 15 ოფიცერი დახვრიტეს, დანარჩენები კი მებნილებად გამოაცხადეს“ (ჯიქია 2012: 62). მებნილთა ვრცელ სიაში ნახსენებია ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე ცაგარელი (სოციალისტ-ფედერალისტი).

ლ. ცაგარელი 20 წელი ამუშავებდა (200 000 სიტყვა) დიდ სამხედრო ტერმინოლოგიის ლექსიკონს, მაგრამ 1941 წელს ომმა ხელი შეუშალა ხელნაწერის სტამბაში ჩაბარებასა და დაბეჭდვას.

1942 წელს გარდაიცვალა გულის სიღამბლით, დაკრძალულია კუკიის სასაფლაოზე.

მასზე ინფორმაცია დაცულია ეროვნულ არქივში, საისტორიო არქივის ჟანდარმთა სამმართველოს ფონდში, არის ფოტომასალაც და ოქმებიც. არქივში შემონახული ოქმებიდან ირკვევა, რომ ვ. ცაგარელი იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრიც (ოქმები თარიღდება 1914 წლით, prosopography. Iliauni.edu.ge).

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უდავოა, რომ ლადო ცაგარელის დამსახურება ქართველი ერის წინაშე დიდია. მის შრომაში ასახულია როგორც მისი ეპოქის, ისე თანამედროვე ეპოქის მოთხოვნები – ქართული ენა სახელმწიფო ენაა და მას თავისი მდიდარი თუ მრავალფეროვანი ლექსიკური მარაგითა და გრამატიკული ინგვისტიკური ხერხების საშუალებით ძალუმს სხვა ენათა დარად სრულფასოვნად აწარმოოს ნებისმიერი დარგობრივი ტერმინი...

ნაშრომი, რომელიც კვალდაკვალ ეხმაურება და პასუხობს ერი-სა და ქვეყნისათვის საჭირობოროტო საკითხებს, საზოგადოებრივი ინტერესის საგანია, ხოლო მისი ავტორი იმსახურებს, იცნობდეს ქართველი ხალხი და ერქვას საზოგადო მოღვაწე.

ლიტერატურა

არაბული 2014 – ავ. არაბული, ტერმინოლოგიის საკითხები, წინათქმა, თბილისი.

ახვლედიანი 1925 – გ. ახვლედიანი, წინასიტყვაობა, ლექსიკონი სამხედრო-ტექნიკური, გვ. III-VI.

ლექსიკონი 1987 – სამხედრო ტერმინოლოგია, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

ლექსიკონი 2017 – ე. მეძმარიაშვილი, ქართული სამხედრო ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბილისი.

მელიქიშვილი 2014 – დ. მელიქიშვილი, ძველი ქართული მწიგნობრული სკოლების გამოცდილების მნიშვნელობა თანამედროვე ქართული სპეციალური ტერმინოლოგიის განვითარებისათვის, ტერმინოლოგიის საკითხები, I;

სახოკია 1969 – თ. სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, გვ. 260.

ქაროსანიძე 2020 – ლ. ქაროსანიძე, სიტყვარი – ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიის პირველი ლექსიკონი – 100 წლისაა, ტერმინოლოგიის საკითხები IV;

ღამბაშიძე 1972 – რ. ღამბაშიძე, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, ტერმინოლოგიური მუშაობა საქართველოში, გვ. 18-20.

ცაგარელი 1920 – ლ. ცაგარელი, წინასიტყვაობის მაგიერ, ლექსიკონი სამხედრო-ტექნიკური, გვ. I-IV.

ჯიქია 2012 – ლევან ჯიქია, 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში, სადოქტორო პროგრამა: საქართველოს ისტორია სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, გვ. 62.

ინტერნეტრესურსები

ინგლისურ-ქართული სამხედრო ლექსიკონი – Mil.dict.ge.

რუსულ-ქართული ლექსიკონი – Nplg. Gov.ge.

განმარტებითი ლექსიკონი – Ena.ge.

Tamar Khatiashvili

Ministry of Defence of Georgia, Tbilisi

tamar.xatiashvili@yahoo.com

Keywords: Military-Technical Dictionary, Georgian Military Terms, Vladimir Tsagareli, „Mandatory Terminology“.

Georgian Military-Technical Dictionary is 100 Years Old

Summary

In the wake of the ongoing political and social-cultural events at the beginning of the 20th century, the issue to develop technical and military terminology appeared on the agenda. “Almost all fields of science, especially military sciences, had uncollected and unprocessed terminology” (Tsagareli 1920: I). Difficulties arose in the translation process of military regulations and manuals stipulating the development of Georgian military-technical terms. Therefore, the Georgian military-technical dictionary developed by Colonel L. Tsagareli was published in 1920. The first Georgian military-technical dictionary is one hundred years old today.

To identify the proper Georgian terms and equivalences was necessary to make Georgian officers (and not only officers), as well as the scientific community “speak in Georgian”. However, the Georgian language was not “ready” for it. Colonel L. Tsagareli used old Georgian books and materials – a collection of military terms and words recorded by I. Javakhishvili as a “rescuer”. “L. Tsagareli was tirelessly collecting ... names used within Georgian people over the years, he was getting familiar with.... old sources” (Akhvlediani 1925: VI). Colonel L. Tsagareli also used the “glossary” of the technicians. The development of military terminology is tied to the development of technical terms. The “Glossary,” published by the Georgian technical community in 1920, filled the gap in the field of technology. This glossary is a Russian-Georgian technical dictionary (Ghambashidze 1972:18) that will be published first time this year and that is one hundred years old today.

Absence of Georgian terms was not the only difficulty the Georgian scientists or subject matter specialists faced one hundred years ago. Finding ways of developing and creating Georgian terms was also another difficulty. Colonel Tsagareli was trying to develop new forms, as well as to field new origins. One fact is obvious, the effort of Georganizing terms is reflected in the military-technical dictionary of 1920, but in the military-technical dictionary published in 1925, preference was given to the Latin roots. Nowadays specialists of the military field or other subject matter experts (translators, language experts) working in this field still face difficulties during the process of introducing and fielding the military terms. That is because the major part of the military terms (for example in the Georgian encyclopedic dictionary) is based on the international roots (Dictionary 2017). "It is clear that Latin words dominate in the Georgian scientific language of the 21st century. Latin terms replaced Georgian roots similar to the vocabulary derived from the east languages". The so-called international words are not for general use (Karosanidze 2020: 29).

It is important to realize that the technical and military terms create and build a unified system that is called "the temple of the military science" (Tsagareli 1920:IV). It is undeniable that terms should be for general use and acceptable for people but we should consider that terms can be changed and refined simultaneously with the events, that is a guarantee that the issue of terminology will always remain active and the "milestone of the terminological work"- basic fund - will be the vocabulary of old Georgian language and Georgian dialectical vocabulary with the modern literary language (Ghambashidze 1972:20). The only way to maintain uniqueness of the nation and accordingly of the language is the way back to the Georgian roots and origins. This does not exclude and stand against the current needs, but it is relevant to modern approaches and demands.